

kirkegårde, men satte sig især som mål at vise god gravmælekunst, samt blomsterfarver, der stod godt til gravmælerne. Bunden i kirkegårdspartiet lavedes som græstæppe, hvori gravene lå spredt, men dog bunden sammen til en enhed af det grønne. Rækkegrave lagdes adskilt fra familiegrave og ligeså børnegrave. I baggrunden rejstes i et hjørne et mindesmærke, som *Volksbund deutsche Kriegsgräberfürsorge* anvender det på mange kirkegårde. En strådekædet lille kirke blev rejst, og den vil senere gøre godt på en kirkegård på Lyneborg Hede. Afdelingen beplantedes af kirkegårdsgartnere fra Hannover og Frankfurt, og i stedet for stenindfatninger anvendte de kantplanter. Både stenindustrien og billedhuggerne gik i samarbejde med udstillingen om opgaven, til hvilken der som gravmæler navnlig anvendtes granit, men uden polering.

Efter udstillingens slutning har denne på eget forlag udsendt et af dr. *Karl Breschke* og frk. *Irmgard Genthe* redigeret skrift (8°,96) med talrige interessante oplysninger såvel om dette specielle emne som udstillingen som helhed.

Til 1953 er planlagt ikke en forbundsudstilling, men en international, som desværre ikke kommer til at rumme kirkegårdsafdelinger (jevnt. tillægssiderne).

Hollandske kirkegårdsforhold

Fuldmægtig A. Hilsøe

I det store og hele kan man vel nok sige, at kirkegårdsforholdene, såvel begravelsestekniken som de gartneriske anlæg (med forbehold af de forskellige geografiske og klimatiske faktorer i de mere nordlige egne) og den menneskelige indstilling til kirkegårdskultur er nogenlunde ens i vore nabolande Sverige, Norge og Nordtyskland, mens det er helt anderledes i Holland. Grunden hertil er bl. a., at Holland er stærkt overbefolket. Skønt det er mindre end Danmark, har det ca. 10 millioner indbyggere, og størstedelen af disse er katolikker.

Det siger sig selv, at al god jord i Holland skal udnyttes på det yderste til land- og havebrug, og kirkegårdene anlægges

Fig. 213-14.
Kirkegårdspartier
fra udstillingen
i Hannover 1951.

Fig. 215.
Liggesten på grav
i Holland.

Fig. 216.
Der kastes jord på det
fjerde lag af kister
samtidigt med, at en
ny grav graves.

selvfølgelig på de mest magre og sandede arealer, hvilket jo også begravelsesteknisk er det absolut bedste, men det er det ikke for beplantningen. Yderligere hæves arealet betydeligt med sand af hensyn til det højtstående grundvand. Men også den sandede jord er kostbar i Holland, og dødsfaldene er mange (tænk på det store indbyggerantal), så kirkegårdene skal belægges til det yderste, og jeg skal love for, at det bliver de også. Det følgende er summen af mine indtryk og notater efter besøg på Amsterdams og Haags største kirkegårde.

Turnus for alle lig uanset begravelsesmåden er kun 10 år. Der er fem forskellige prisklasser på jorden, og selv liniegrave har 1. og 2. klasse. Næsten alle gravsteder er enkel størrelse, familiegrave $1,20 \times 2,00$ m og liniegrave 1×2 m. Graven graves første gang 2,50 m dybt, og de fleste familiegrave mures derefter på siderne, så de står som åbne grave eller »Kelder« (kælder), som de kaldes. Lad os gøre familiegraven færdig først. Den første kiste sættes ned i bunden, og det behøver ikke at være i metalkiste eller balsameret lig. Graven fyldes i de fleste tilfælde ikke, men lukkes foroven med en stor liggsten (se fig. 215) af finere eller ringere stenart efter ejerens økonomi. Den næste, der dør i familien, bliver sat ovenpå og således videre, indtil kisterne står i 4 lag, og der kun er 30—40 cm fra øverste kistelæg til liggstenen. Graven vedbliver at være, hvad vi kalder åben og fyldes altså ikke med sand eller jord. Jeg spurgte, om ikke disse grave indvirkede på lugtesansen; men det benægtedes.

Med hensyn til liniegrave går det meget stærkt. Vi begynder med en ny grav, 2,50 m dyb. Kl. 11 bisættes hr. A og fires ned i bunden, og graven fyldes, men kun til kistelåget. Derefter dækkes graven med trælemme, hvorpå evt. kranse og blomster lægges. Kl. 12 bisættes fru B; lemmene fjernes, og hun sættes oven på A, og igen fyldes til låget, hvorpå lemmene lægges over. Kl. 13 kommer en ny, fremmed kiste ned og måske også kl. 14, hvis der er flere samme dag, ellers bliver det den første den følgende dag. Så først fyl-

des de resterende 30—50 cm op med sand fra de første spadestik til den nye grav ved siden af (jevnt. fig. 210). Den først begravedes efterkommere må sætte et opretstående monument ved gravens hovedende og de 3 følgende hver en liggsten i forlængelse af hverandre, så der på en grav er 4 gravmæler med 4 forskellige navne. Der haves altid 3 liniegrave opkastede.

Børneliniegrave er efter samme princip, men lidt andre mål, $2,00 \times 2,80$ m og $1\frac{1}{2}$ m dyb. Da lemmene blev fjernet, så jeg ca. 20 små barnekister, pakket tæt sammen og med sand til lågene; det var 2. lag. Endnu et lag på ca. 20 små kister skulle anbringes ovenpå, før graven blev fyldt; d. v. s. at der i en sådan grav ligger ca. 60 børn i 3 lag.

Man vil forstå, at mentaliteten for de døde og deres hvilested er anderledes end her. Besøget på kirkegårdene er ikke stort, og disse er da også kun åbne fra kl. 10—16 hver dag hele året, så det er faktisk kun muligt at komme der om søndagen for folk, der skal passe deres arbejde, og om søndagen har man mange gange andet for.

Da kirkegårdene som nævnt ligger på sandjord, er det småt med beplantningen; men hollænderne holder dog af blomster og træer og tilfører derfor muldjord nogle steder for at få noget til at vokse. Hække bruges ikke om de enkelte grave, som oftest er indhegnede af stenrammer eller udlagt i græs, ligesom der ofte er græs i gangene; dog ses en del karréhække. Også allétræer plantes på hovedvejene og opnår selvfølgelig med årene en anelig størrelse trods den magre jord. Ved anlæg omkring kapellerne og på fritliggende græsplæner sås store 12—15 m høje *cedrus atlantica*. På de smalle jordstrimler på gravstederne langs liggstene og monumenter var der ofte udplantningsplanter på de nyere grave, især røde, gule og hvide *partulaca grandiflora* og *verbena obletia* og desuden *begonia* og *pelargonier*, hvor jorden blev forbedret.

Man kan ikke påstå, at kirkegårdene var velholdte, men den gartneriske stab er også meget lille; dog er kirkegårdslederen oftest gartneruddannet!

(fortsættes)

Hollandske kirkegårdsforhold

Fuldmægtig A. Hilsoe

Fortsat fra pag. 112; sluttet

Ligbrænding er ikke velset af katolikkerne i Holland, hvor der da også kun findes eet krematorium; kun 1% brændes, og kun på een af Haags 3 kirkegårde så jeg en mindre, men pæn urnehave.

På kirkegården *Oude Begraafplaats* i Amsterdam fik jeg også forevist et nybygget, meget arkitektonisk og stilrent kapel. Man undres over de få siddepladser, men i Holland sidder kun den nærmeste familie ned under bisættelsen, resten har ståpladser. Klokkeringning, salmesang og udsmykning med laurbærtræer eller lignende bruges aldrig, hverken af katolikker eller protestanter, kun lidt orgelmusik. Sammenbygget med kapellet lå en lille, smagfuld kafferestaurant, hvor familien og følget efter begravelsen kunne drikke en kop kaffe eller the med en kage til. Dette finder jeg særdeles tiltalende fremfor vore hjemlige »gravøl«, hvor følget mere eller mindre samlet må gå eller køre til nærmeste restaurant, og der passer omgivelserne kun sjældent til stemningen. Denne restaurant var forpagtet ud og gav således også kirkegården lidt indtægt.

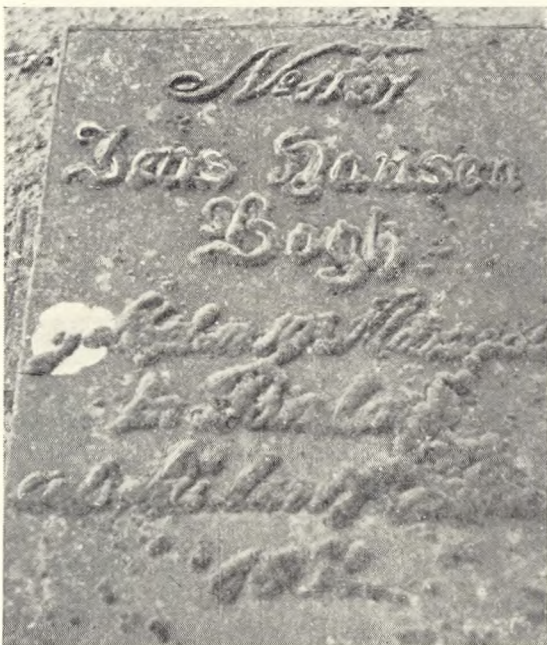

Fig. 220.
Mosset har trukket
gravstens indskrift
op i
en grøn haut-relief.
Foto: J. Th.

Selv om jeg havde ventet lidt anderledes skikke og forhold end herhjemme, vil man af denne beretning forstå, at jeg blev forbløffet over den store forskel mellem dansk og hollandsk kirkegårdskultur.

Microflora og minderuner

Havearkitekt Johannes Tholle

Det er nok de færreste, som giver sig til at studere detaljer på *Brødremenighedens kirkegård* i Christiansfeld. Man indsuger stemningen, og man finder gravmælerne ens, brødrene placeret i een side, søstre i en anden. Praktisk taget avviger kun et krigsmindesmærke fra typen: den skråtliggende sandstensplade direkte på jordsmonnet. Og hvorfor så gå i detaljer, — turisterne drager i hvert fald hurtigt videre. Men det lønner sig at dvæle her, for her er mangt og meget at finde, som er udenfor dagliglivet og ikke ses på andre kirkegårde. Sproget, navnene, årstallene, — bare det taler sit stærke og interessante sprog. Og så er der det, at nogen gravstedspleje i almindelig forstand øver man jo ikke, og gravstederne får lov at ligge i det uendelige, — og ja, så kommer det frem, som måske skimtes på billedet (fig. 220), og som overskriften giver et fingerpeg om: microfloraen tager sig af minderunerne.

Vi ved jo nok også andetsteds fra, at aldrig så snart har vi anbragt et mindesmærke på en grav, før vind og vejr, bakterier og andre microorganismer giver sig i lag med det opstillede og søger at ødelægge det. Vi plejer at sige, at det forvitrer, hvis det er sten, og er det jern, så rustet det op. Men her på Brødremenighedens kirkegård går denne nedbrydende proces sin stille gang i nøje samarbejde med en slags opbyggende. Det er mosserne, som gør dette sidste arbejde, og de gør det på den mest yndefulde måde, det kan tænkes. Jo ældre stenen bliver, des smukkere bliver den, og mosserne forstørret og forstærker bogstaverne i stedet for at udlette skriften. Mosserne lægger sig lige så pænt og artigt i de indfældede bogstaver. Her finder de lidt fugtighed, og her finder de efterhånden de udmærkede kår, som giver dem vækst. De vokser og vokser, og når årene er gået,